

תאוריית ההגיונות הסותרים של צבי לם היא אחת התאוריות המועילות והיפות ביותר במחשבת החינוך. עשר שנים לאחר מותו, אפשר לומר שצבי לם הוא הוגה החינוך העברי החשוב והמשפיע ביותר בארץ

לסגל את התלמידים לחברה שבה נולדו (סוציאליזציה); לעצב את אופיים של התלמידים ברוח האמיתות והערכים המכוננים של התרבות המועדפת (אקולטורציה); לאפשר לכל תלמיד לממש את עצמו (אינדיווידואציה).

המטרות הללו – וזה עניין שקשה להבין ולקבל – סותרות. מטרת החינוך מנטרלות זו את זו; אם מחנכים תלמידים ברוח שלושותן ("חינוך אקלקטי") לא נוצרת השפעה חינוכית. בית ספר טוב מתאפיין בצמידות למטרה אחת: בית ספר מתקברת – מקנה מיומנויות שימושיות (סוציאליזציה); בית ספר מתרבת – מביא להפנמה של אמיתות וערכים מכוננים (אקולטורציה); בית ספר מייחד – מאפשר לכל ילד למצוא ולהמציא את עצמו (אינדיווידואציה). לבית ספר מוכוון מטרה אחת יש השפעה חינוכית מצטברת.

כמה שנים לפני שכתב את "ההגיונות" (הכתיב אותם לדפנה אשתו בשנת שבתון בבוסטון. היא תקתקה אותם במכונת כתיבה מיושנת גם ביחס למכונת שהיו אז בשימוש) הגיש לם את הדוקטורט שלו לארנסט סימון באוניברסיטה העברית. הדוקטורט עסק בתורות חינוך המופקות מהאידאולוגיות הדומיננטיות של המאה העשרים, וחשף תוך כדי כך את המבנה של האידאולוגיה – כל אידאולוגיה, היא תוכנה אשר יהא.

בכל אידאולוגיה, לפי לם, ישנם היגדים השייכים לארבע קטגוריות: אסכטולוגיה – תיאור של העולם הרצוי; דיאגנוזה – תיאור של העולם המצוי; אסטרטגיה – תיאור האמצעים לשינוי העולם המצוי לעולם הרצוי; קולקטיב – ציבור שיחולל את השינוי או ציבור שהשינוי ייעשה למענו. בהקשר האידאולוגי הקטגוריות הללו מותכות זו בזו ולכן האידאולוגיה היא הכרה מסולפת. למשל, בהקשר האידאולוגי הדיאגנוזה אינה אבחון חסר פניות של המצב, אלא אבחון מוטה אסכטולוגיה, כלומר הוא מנסה להתאים את עצמו לדימוי המציאות האסכטולוגי של המאמינים (מה שמסביר מדוע לאנשים בעלי אידאולוגיות שונות

יורם הרפז

פרו של צבי לם "ההגיונות הסותרים בהוראה" (ספרית פועלים, 1972) הוא הספר הנקרא ביותר בתחום החינוך בארץ. הוא יצא במהדורות רבות ובכל שנה קוראים אותו אלפי סטודנטים במכללות לחינוך ובבתי הספר לחינוך באוניברסיטאות. הדבר מעורר תמיהה, שכן הטיעונים בספר תובעניים, העברית שלו מיושנת (מי משתמש כיום במילה "הגיונות") והדפוס עתיק וקשה לקריאה (לחרפתה של ספרית פועלים, שאינה מדפיסה את הספר מחדש). יתר על כן, הספר עשוי מכמה פרקים שאינם מתלכדים בקלות.

הפרק הראשון, "הגיונו של בית הספר והגיונותיה של ההוראה", הוא מאמר נפרד המסביר מדוע בית הספר דוחה את כל הגיונות ההוראה שאינם מתאימים למבנה שלו. גם הפרק השני, "מהות ההוראה", המציג טיעון על טבעה הדיאלקטי של ההוראה, יכול להיחשב למאמר עצמאי. הפרק השלישי, לבו של הספר, "הפיגומים המושגיים של תיאוריות ההוראה", הוא "מפרט טכני" של "ההגיונות"; והפרק האחרון, "המורה וההוראה", הוא פרק נפרד שהחיבור שלו לספר רופף למדי. כך שאין בספר עלילה רעיונית רציפה, רהוטה ומפתה לקריאה. ובכל זאת הספר מחזיק מעמד 42 שנה (נצח במושגים של חיי המדף הקצרים של ספרים כיום), ומושגי המפתח שלו (סוציאליזציה, אקולטורציה, אינדיווידואציה) מוכרים לכל אנשי החינוך בארץ. כיצד? משום שיש דבר אחד מסובך יותר להבנה מהספר של לם; המציאות החינוכית עצמה. הספר עושה בה סדר.

הרעיון העיקרי של לם – וקדמו לו ובאו אחריו הוגים שאמרו דברים דומים, אך הוא אמר זאת באופן המעמיק והשיטתי ביותר – הוא שלחינוך יש שלוש "מטרות-על":

צבי לם

גראוצ'ו מרקס: "אלה העקרונות שלי; לא נראה לכם...? אז יש לי אחרים". ואכן, אנשים נוטים לדבוק בהיגיון הוראה כזה או אחר, כלומר באידאולוגיה פדגוגית, כמו באידאולוגיה פוליטית, בעוצמה זהותית ורגשית ולטעון שהם מתאימים לכל התלמידים או נכון יותר – שאפשר להתאים אליהם את כל התלמידים.

יש תמונות מציאות שונות והוויכוח ביניהם מתיש וחסר תוחלת).

כמה שנים לאחר שפרסם את "ההגיונות" ביצע לם את "הסינתזה הגדולה" (הרפז 2000, 255). במאמרו "האידאולוגיות ומחשבת החינוך" (2000) הוא הראה שלהגיונות ההוראה יש מבנה של אידאולוגיה. מבנה האידאולוגיה, שנחשף בעבודת הדוקטורט שלו ב-1967, הושלך במאמר מ-1986 על ההגיונות שהתגלו (או הומצאו) ב-1972 – וזה עבר. כך נראו ההגיונות לאחר שהפכו לאידאולוגיות (ראו טבלה).

אם מכניסים לטור "אידאולוגיה פדגוגית" בטבלה את שלושת הגיונות ההוראה – סוציאליזציה, אקולטורציה ואינדיווידואציה – רואים שלכל היגיון יש מבנה של אידאולוגיה; ולא רק מבנה – גם מצב רוח של אידיאולוגיה. אם כל היגיון הוראה הוא גם אידאולוגיה אז יש בעיה. בספרו "ההגיונות הסותרים בהוראה" התייחס צבי לם להגיונות כאל אסטרטגיות של הוראה שיש להתאים לתלמידים – לרקעם, לגילם, לכישוריהם, לנטיותיהם. ישנם תלמידים שמתאימה להם אסטרטגיית החיקוי (סוציאליזציה); ישנם תלמידים שמתאימה להם אסטרטגיית העיצוב (אקולטורציה); וישנם תלמידים שמתאימה להם אסטרטגיית הפיתוח (אינדיווידואציה). ההכרעה היא אפוא דיאגנוסטית: יש לאבחן את התלמידים ולהתאים להם היגיון הוראה.

אבל אם היגיון הוראה הוא אידאולוגיה – לא מחליפים אותו בקלות בלחץ נסיבות כאלה או אחרות (זוכרים את

בדרך כלל חסידיהם של אידאולוגיה חינוכית מסוימת אינם טוענים שהיא מתאימה רק לאוכלוסייה מסוימת ◀ של תלמידים, אלא לכל התלמידים (תשאלו, למשל, את

אידאולוגיות		יסודות
אידאולוגיה פדגוגית	אידאולוגיה פוליטית	
דימוי של "הבוגר הרצוי": בוגר המגלם באישיותו ובהתנהגותו את מטרות החינוך המבוקשות	דימוי של החברה הרצויה: חברה מאושרת וצודקת נטולת מצוקות ועוולות	אוטופיה (חזון)
תיאור וניתוח ליקויים וחסרונות של התלמידים המצויים לאור דימוי של "הבוגר הרצוי"	תיאור וניתוח ליקוייה וחסרונותיה של החברה המצויה לאור דימוי של החברה הרצויה	דיאגנוזה (ניתוח)
שיטת הוראה והערכה, תכנית לימודים ומבנה ארגוני שתכליתם לקרב את התלמידים המצויים לדימוי של "האדם המחונך"	אמצעים להפיכת החברה המצויה לחברה הרצויה	אסטרטגיה (אמצעים)
מדינאי חינוך, הורים, מורים ותלמידים	הציבור המקופח ו/או הציבור המסוגל לחולל שינוי, שאליו פונה האידאולוגיה	קולקטיב (קהל יעד)

מימוש עצמי – גילוי הסובייקט ויצירתו. אך התאוריה של לם, לדעתי, שורדת גם את האתגר החינוכי הזה. הקצים הפוסטמודרניים הללו מפוקפקים – העבודה, התרבות והסובייקט חיים ובעיניים; אמנם לא כמו פעם, אלא בצורות חדשות, אך כולם זקוקים להגיונות ההוראה ולאידאולוגיות פדגוגיות כדי להנך לאורם ולקראתם.

צבי לם המציא רשת מושגית, זרק אותה על שדה החינוך הכאוטי ועשה בו סדר. תאוריית ההגיונות הסותרים שלו מתפקדת כמו תאוריה מדעית טובה. היא חסכונית (בעלת הנחות יסוד מעטות וקשורות), בעלת כושר הסברי עצום, ואפילו בעלת כושר ניבוי: כל היגיון חינוכי שקיים בהווה או יופיע בעתיד נלכד או יילכד ברשת המושגית שלה. בתאוריה – כמו בכל תאוריה גדולה – יש מתחים פנימיים ואי-התאמות למציאות, אך היא אחת התאוריות המועילות והיפות ביותר שמחשבת החינוך מציעה. עשר שנים לאחר מותו, אפשר לומר שצבי לם הוא הוגה החינוך העברי החשוב והמשפיע ביותר בארץ. טוב שמחנכים בישראל מתגברים על הקשיים שהספר "ההגיונות הסותרים בהוראה" מערים על קוראיו ומגיעים אל לב התאוריה (תאוריה, לא אידאולוגיה).

בימים אלה של אחרי מלחמה, עוד מלחמה, אי אפשר שלא להזכיר את ספרו הקטן והחכם של לם "מלחמה וחינוך" (עם עובד, 1976). החינוך, לפי ספר זה, הוא מנגנון חברתי של תיקון עצמי. החברה יכולה לתקן את עצמה רק על ידי חינוכם של אנשים בעלי בגרות אינטלקטואלית ואתית, היכולים לפקח על מנגנוני ההרס העצמי של החברה – מלחמה. אך המלחמה או ההיערכות לקראתה משתלטות גם על החינוך ורותמות אותו למנגנון ההרסני שלה. בעתות מלחמה נוטה החינוך להירתם למאמץ המלחמתי – אף שאין לו השפעה ישירה וחשובה עליו – והוא בוגד בייעודו. "החינוך", כתב לם במקום אחר "מופקד על האנושי שבאדם". חינוך נאמן לייעודו יהפוך את המלחמה לאמצעי בלתי לגיטימי לפתרון סכסוכים בין בני אדם. ■

הסירי החינוך הדמוקרטי או האנתרופוסופי – הראשון אינדיווידואליזם, השני אקולטורציה).

אז איך בוחרים בהיגיון הוראה או באידאולוגיה פדגוגית – בהתאם לאופיים של המתחנכים (הכרעה דיאגנוסטית) או בהתאם להשקפת עולמם (או "הסנטימנט הפדגוגי") של המתחנכים? תלוי את מי שואלים; את "לם המוקדם" של "ההגיונות" או את "לם המאוחר" של "האידאולוגיה".

נהג המשאית שהפך לאיש חינוך

צבי לם נולד בפולין ב-1921, עלה לארץ בגפו ב-1938 ונפטר בתל אביב ב-2004. בארץ עבד בנמל חיפה ובחקלאות והיה גאה מאוד בכך. כאשר רצה לומר על עמית אקדמי כלשהו משהו רע במיוחד היה אומר: "מה אתה רוצה ממנו? הוא גדל באוניברסיטה".

לם ראה בעצמו הרבה יותר מ"הומו אקדמיקוס" טיפוסי; הוא התנסה בחיים עצמם, בחלקים הקשים שלהם, והגיע תוך כדי כך לאוניברסיטה, שמעולם לא הייתה משאת חייו. גם חינוך לא היה משאת חייו. הוא רצה לעסוק בחקלאות, בנעוריו חשב אפילו על קריירה צבאית. לחינוך הוא הגיע במקרה, במסגרת מסעה של הבריגדה היהודית באיטליה בסוף מלחמת העולם השנייה.

מפקד הבריגדה באיטליה חיפש מישהו שמבין קצת בחינוך כדי שיטפל בילדיהם של פליטים יהודים שהגיעו לאיטליה. המליצו לו על נהג משאית אחד בשם צבי לם. בכל עיר שהבריגדה הגיעה אליה הקים לם בית ספר באחד הבתים הנטושים, אסף אליו ילדים יהודים ולימד אותם כמה מקצועות לימוד, עם דגש על עברית וציונות. לרוב הוא היה מורה יחיד. הוא נתן לכיתות משימות והתרוצץ ביניהן. ההתנסות הזאת הביאה אותו לאחר המלחמה ללימודים בסמינר דוד ילין בירושלים ומשם לכפר הנוער שפייה ולבית ספר בהדרה.

ב-1956 הוזמן ללמד בסמינר דוד ילין ואחר כך בבית הספר לחינוך באוניברסיטה העברית. ב-2004 זכה בפרס א.מ.ת על "תרומה יוצאת דופן למחשבת החינוך", אך נפטר לפני שהספיק לקבלו.

גילוי נאות: הייתי אסיסטנט שלו באוניברסיטה העברית ואחר כך שמרנו על קשר הדוק. בשנת 2000 הוצאנו ספר של מאמריו ושוחות עליהם בשם "לחץ והתנגדות בחינוך" (ספרית פועלים). עליו ועל הקשר בינינו סיפרתי בשלושים למותו (ראו באתר www.yoramharpaz.com בקטגוריה "הרצאות").

תאוריית "ההגיונות הסותרים" מאותגרת לא רק על ידי המוטיבים הפנימיים שלה, אלא גם על ידי המציאות מחוצה לה (הרפז, 2013). המציאות הפוסטמודרנית שלנו הכריזה על שלושה קצים: "קץ העבודה", "קץ התרבות" ו"קץ הסובייקט". כל קץ כזה מבטל אחד מההגיונות ההוראה: "קץ העבודה" מבטל את הגיון הסוציאליזציה, שתכליתו להכין צעירים לשוק העבודה; "קץ התרבות" מבטל את ההיררכיה בין תרבות גבוהה לתרבות נמוכה ולכן את הגיון האקולטורציה, שתכליתו "חינוך לתרבות" (גבוהה); "קץ הסובייקט" מבטל את הגיון האינדיווידואליזם, שתכליתו

מקורות

- לם, צ', 1972. **ההגיונות הסותרים בהוראה**, תל אביב: ספרית פועלים.
 --, 2000. "האידאולוגיות ומחשבת החינוך", י' הרפז (עורך), **צבי לם, לחץ והתנגדות בחינוך: מאמרים ושוחות**, תל אביב: ספרית פועלים, עמ' 217-254.
 הרפז, י', 2000. "מאידאולוגיה כחינוך לחינוך כאידאולוגיה", **צבי לם, לחץ והתנגדות בחינוך: מאמרים ושוחות**, תל אביב: ספרית פועלים, עמ' 255-266.
 --, 2013. "הבוגרים הרצויים: לקראת הגדרה מחדשת", **הד החינוך**, (פז): 32-37.